

КОРХОНАЛАРДА МОЛИЯВИЙ РЕЖАЛАШТИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

*Ахроров Зариф Орипович – Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Самарқанд филиали катта ўқитувчиси, PhD.*

Аннотация. Корхоналарда молиявий барқарорликни таъминлашда молиявий режалаштиришни оқилона ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мақолада корхоналарда молиявий режалаштиришни ташкил этиш аҳамияти, молиявий барқарорликни таъминлаш имкониятлари, молиявий режалаштиришни оқилона ташкил этиш мақсадли йўналишлари ва тамойиллари, корхоналарда солиқларни режалаштиришни ташкил этиш ва олиб бориш хусусиятлари, шунингдек, корхоналарда молиявий режалаштириш, солиқларни режалаштириш хусусиятлари ва уларни такомиллаштириш йўналишлари келтирилган.

Калит сўзлар: корхона, режа, молиявий режалаштириш, молиявий сиёсат, солиқ, солиқларни режалаштириш, молиявий менежер.

1. КИРИШ

Иқтисодиётни глобаллашуви шароитида корхоналарнинг молиявий фаолиятини янада такомиллаштиришга зарурият туғилмоқда. Корхоналар молиявий фаолиятини такомиллаштириш, молиявий муносабатларни мустаҳкамлаш, молиявий механизмларни амал қилишини соддалаштириш, корхоналарни рақобатбардошлилигини кучайтириш, уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш масалалари билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев тадбиркорлар билан иккинчи учрашувида иккинчи ташаббус доирасида тадбиркорлар фаолиятини кенгайтириш, янги лойиҳаларни амалга ошириш учун қулай молиялаштириш тизимини яратиш ташаббусини илгари сурди [1]. Эндиги кунда ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз фаолиятини тегишли маблағ, хом-ашё, иш кучи, илғор технология кабилар билан ўзлари таъминлашлари муҳим масалалардан бирига айланиб қолмоқда. Товарларини (ишлар, хизматларини)

ўзлари сотади. Ўзининг барча фаолиятини тегишли моддий ва молиявий маблағлар билан ҳам ўзлари таъминлайди.

Иқтисодий жараёнларда фаол иштирок этувчи корхоналарда рақобатбардошлиликка эришиш, корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш ва юксак технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришни ривожлантириш борасида тадбирларни олиб бориш талаб этилмоқда. Шу боисдан ушбу тадбирларни амалга ошириш учун корхоналар молиявий фаолиятини режалаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Олдиндан ҳар бир хўжалик юритувчи субъект томонидан ишлаб чиқилган режа асосида фаолият юритиш муҳимдир. Ҳозирги кунда кичик инновацион корхоналарда анъанавий равишда тузилган бизнес-режалар номукамаллиги билан кўзга ташланиб келмоқда. Бундай корхоналарда бизнес режани тузиш уни молиявий томонларига эътиборни қаратиш зарурият даражасига кўтарилиши лозим.

2. АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Иқтисодчи олимлар А.Ф. Кузина ва А.Г. Добровольскийлар молиявий режалаштиришга қуйидагича таъриф беришади: “Молиявий режалаштириш – молиявий режалар ёрдамида компаниянинг оператив ва стратегик мақсадларига эришишни таъминловчи, режа, назорат, таҳлилни шакллантириш ва амалга ошириш ҳамда қарорлар қабул қилиш жараёнларини ўз ичига олувчи ўзгаришларга мослашиш йўлларини ишлаб чиқиш ва прогнозлаштиришга асосланган компаниянинг барча даражаларида бизнес (компаниянинг барча актив ва пассивлари, шунингдек компания молиявий ресурсларини шакллантириш, тақсимлаш, қайта тақсимлаш ва фойдаланиш жараёнлари)ни бошқариш технологиясидир”[2].

“Молиявий режалаштириш” тушунчаси ўз ичига қуйидагиларни олади:

- тараққиётнинг асосий тенденцияларини аниқлаш ва молиявий таҳлил қилиш;
- жалб қилинган маблағлар ва вақтинча бўш турган маблағларни жойлаштириш менежменти;
- фирма ичидаги молиявий натижалар ва пулларни режалаштириш, ҳисобга олиш ва назорат қилиш технологияси;
- инвестицион менежмент;
- капиталлар менежменти;
- фаолиятнинг бошқа кўринишлари (траст, факторинг, лизинг ва бошқалар)

[3].

Тадқиқотчи Х.Ахмедов фикрича, молиявий режалаштириш – хўжалик субъектида самарадорлик ва узвийликка эришиш мақсадида молиявий рискларни ҳисобга олган ҳолда пул оқимлари ҳаракатини ташкил этиш, молиявий ресурсларни шакллантириш ва тақсимлашга қаратилган режалаштиришнинг алоҳида муҳим йўналишидир [4].

Бир қатор олимлар молиявий режалаштиришга корпоратив молиявий бошқарув тизимидаги алоҳида босқич сифатида ёндашишади ва унда асосий фаолият бўйича молиявий прогнозларга эътибор қаратишади [5].

Бизнингча, корхоналарда молиявий режалаштириш - корхоналар фаолиятини иқтисодий тартибга солиш тизимида ишлаб чиқариш ва сотишни режалаштириш, харажатларни назорат қилиш, шунингдек даромадлар ва харажатларни режалаштириш асосида улар молиясини бошқариш воситасидир.

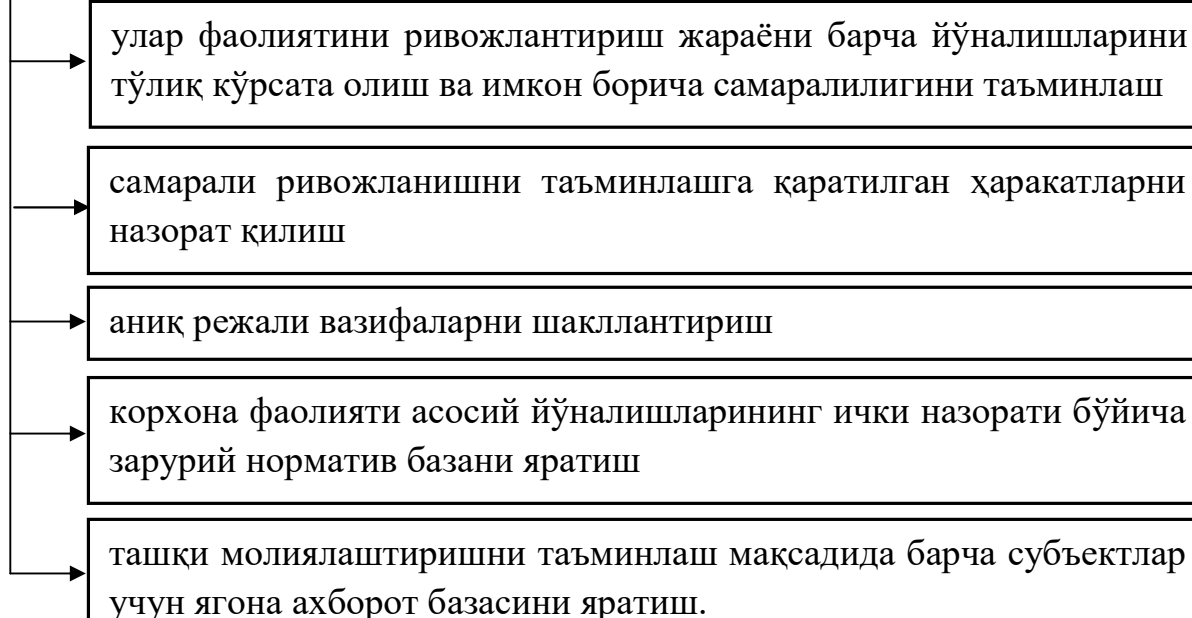
3. ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мазкур мақолада иқтисодий таҳлилнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция, таққослама каби анъанавий усуллардан фойдаланилди. Хорижий ва мамлакатимиз олимлари ва тадқиқотчиларининг солиқ муносабатларига доир илмий-амалий қарашлари таҳлил қилинди ва натижалари асосида хулосалар шакллантирилган.

4. ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Корхоналарда молиявий режалаштиришни оқилона ташкил этишни қуйидаги расмда акс эттирдик (1-расм).

**Корхоналарда молиявий режалаштиришни оқилона ташкил этиш
имкониятлари**

**1-расм. Корхоналарда молиявий режалаштиришни оқилона ташкил этиш
имкониятлари [6]**

Молиявий режалаштириш қуйидаги мақсадли йўналишларга ҳам эга бўлмоғи лозим:

- корхоналар фаолиятини молиявий ресурслар ва пул маблағлари билан таъминлаш;
- асосий ва бошқа фаолият турлари бўйича фойда (даромад)ни ошириш;
- бюджет, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар, банклар, кредиторлар ва дебиторлар билан ўзаро молиявий муносабатларни ташкил этиш;
- режалаштирилаётган даромад ва харажатларни баланслаштиришни таъминлаш;
- корхоналар тўлов қобилияти ва молиявий барқарорлигини таъминлаш.

Молиявий режалаштириш фирмага нисбатан турли жарима санкцияларидан ҳимоя қилиб, бюджет, турли жамғармалар, банклар ва бошқа кредиторлар олдидаги мажбуриятларни ўз вақтида бажаришга ёрдам беради [7].

Юқоридагилардан келиб чиқиб молиявий режалаштиришнинг объектлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланиши лозим:

- молиявий ресурсларнинг самарали ҳаракати;
- молиявий ресурсларни шакллантириш, тақсимлаш ва фойдаланишда юзага келадиган молиявий муносабатлар ва уларни оқилона бошқариш;
- молиявий ресурсларни тақсимлаш натижасидаги молиявий муносабатларга таъсир этувчи омилларни бошқариш.

Режалаштиришни ташкил этишда қуйидаги тамойилларга асосланиши ҳам лозим:

- истиқболни белгилаш. Молиявий режалаштириш режалаштирилаётган объект ва жараёнларни ҳақиқий мавжудлиги билан боғланган. Молиявий режалаштиришда истиқболда эришилиши мумкин ва ҳақиқатга яқин режаларни киритиш тавсия этилади;

- прогнозлаштириш. Прогнозлаштириш асосий омиллар тизимли таҳлилида корхонанинг ички ва ташқи, иқтисодий, молиявий муносабатларида кўринади;

- молиявий хавфсизликни таъминлаш. Молиявий режалаштириш молиявий қарорларни қабул қилиш билан боғлиқ молиявий рискларни ҳисобга олиши лозим;

- оптималлаштириш. Молиявий режалаштириш ушбу тамойили орқали молиявий ресурслар муқобил фойдаланишни чегаралаш нуқтаи назаридан керакли ва энг яхши танловни таъминлаши лозим;

- текшириш ва интеграция. Молиявий режалаштиришда корхона фаолиятининг турли соҳаларида интеграция жараёнларини ҳисобга олишни тақозо қилади;

- тартибга солиш. Молиявий режалаштириш ёрдамида корхонанинг барча ишчилари ҳаракати ягона тартибга келтирилади;

- назорат. Молиявий режалаштириш ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини, корхона барча бўлимларининг иш фаолияти таҳлилининг назорат қилишнинг самарали тизимини амалга оширишни тақозо қилади;

- ҳужжатлаштириш. Молиявий режалаштириш корхона фаолиятининг молиявий-хўжалик жараёнларини ҳужжатли тақдим қилишни таъминлайди.

Замонавий молиявий муносабатларда корхоналар молиясида молиявий режалаштиришни корхона молиявий хизмати ходимлари амалга оширади. Корхона молиявий хизмати ходимлари таркиби молиявий менежер, бош ҳисобчи, хазинабон, молиявий контроллинг, солиқларни режалаштирувчи ва бошқалардан иборат бўлади.

Бунда корхона молия хизматининг вазифалари бўлиб қуйидагилар

ҳисобланиши лозим:

- турли субъектлар билан ўзаро муносабатларини ташкил этиш;
- молиялаштиришнинг қисқа ва узоқ муддатли ички ва ташқи манбалари бўйича оптимал вариантни топиш;
- хўжалик фаолиятини молиявий ресурслар билан ўз вақтида таъминлаш;
- стратегик ва тактик мақсадларига эришиш учун молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш [8].

Молиявий хизматнинг ушбу вазифаларни амалга ошириш учун ҳар бир корхона молиявий сиёсатини ишлаб чиқиш лозим бўлади. Айтиш жоизки, бунда молиявий сиёсатнинг элементлари қуйидагилардан иборат бўлиши муҳимдир:

- ҳисоб сиёсати;
- кредит сиёсати;
- пул оқимларини бошқариш сиёсати;
- амортизация сиёсати;
- дивидент сиёсати ва бошқалар.

Молиявий хизмат корхоналар фаолиятида стратегик мақсадлар ва приоритетли йўналишларга жавоб бериши лозимдир. Молиявий хизмат таркибидан баъзилари молиявий режалаштириш бўйича бир қатор вазифалар бириктирилиши мумкин бўлади. Қуйида ушбу бўлимларни кўриб чиқамиз.

Корхонанинг молиявий ҳисобхонаси (бухгалтерияси) бухгалтерия ҳисобини юритиш, молиявий ҳисоботларни тузиш орқали корхонанинг молия бўлими молиявий режаларни тузишлари учун маълумотларни тақдим этади. Молиявий ҳисобхона корхона ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқади.

Аналитик бўлим молиявий ҳолатни таҳлил қилиш ва баҳолаш билан шуғулланади ва бу орқали молиявий кўрсаткичлар прогнозларини тузади.

Молия бўлими узоқ ва қисқа муддатли молиявий режаларни ишлаб чиқади, корхонанинг асосий бюджетини тузишни бошқаради.

Унда солиқларни режалаштириш бўлими эса солиқ ҳисоби сиёсатини ишлаб чиқиши, солиқ ҳисоботларини тузиши ва уларни солиқ органларига тақдим этиши, солиқлар ва йиғимларни ўз вақтида ва тўлиқ тўланишини назорат қилиши лозим бўлади.

Шу боис диққатни бош ҳисобчи ва молиявий менежер функциялари ўртасидаги фарққа қаратиш муҳим масала бўлиб ҳисобланади. Бош ҳисобчи жавобгарлиги – қонунчилик талабларига мувофиқ ҳисоб ишлари юритиш, бухгалтерия ва солиқ ҳисоботларини шакллантириш, бухгалтерия ҳисобини

регистрларда корхона фаолияти маълумотларини акс эттиришдан иборат бўлиши лозим. Молиявий менежернинг функцияси – корхона фаолиятини, унинг молиявий натижаларини режалаштиришдан иборат. Солиқни режалаштиришда корхона молиявий менежери тўғридан-тўғри жавобгар бўлиб ҳисобланиши зарур.

Бир томондан бош ҳисобчи ўзининг жавобгарлиги бўйича молиявий менежерга бўйсунди, бошқа томондан “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонун[7]га мувофиқ бош ҳисобчи билвосита бош директорга бўйсунди. Мазкур вазиятдан чиқишнинг оддий усули – бош ҳисобчининг икки томонлама бўйсунидир.

Корхоналардаги режалаштириш ҳақидаги кўпгина адабиётларда одатан режа тузиш ишларини ташкил этиш бўйича 2та схема ажратиб кўрсатилади: break-down (тепадан пастга) методи ва build-up (пастдан юқорига) методлари бўйича[10]. Break-down методи бўйича режалар тузиш ишлари «юқоридан» бошланади, яъни, корхона раҳбарияти мақсад ва вазифаларни аниқлайди, қисман фойда бўйича режа кўрсаткичларини ҳам. Кейин ушбу кўрсаткичлар деталлаштирилган, (яъни корхона бошқарув структурасининг пастроқ даражаларига тушиш билан) шаклда ички бўлим режаларига киритиб борилади. Build-up методи бўйича умуман тескаридан иш кўрилади. Масалан, реализация кўрсаткичлари ҳисоб-китоби алоҳида сотиш бўлимларидан бошланади ва кейин эса реализация бўлими бошлиқлари ушбу кўрсаткичларни ягона режа билан солиштиради, қайсики кейинчалик унинг умумий режасига таркибий қисм бўлиб киритилади.

Ушбу break-down ва build-up методлари 2 қарама-қарши тенденцияларни акс эттиради. Амалиётда уларнинг фақатгина биттасидан фойдаланиш унчалик тўғри эмас. Режани тузиш ва уни режалаштириш жорий жараён ҳисобланиб, унда доимо турли бўлимлар режаларининг координацияси амалга оширилиб борилади.

Солиқни режалаштириш аввало, солиқ тўловларини мақбуллаштиришни англатади. Солиқларни мақбуллаштириш бу – солиқ тўлаш харажатларини камайтириш орқали молиявий натижаларга эга бўлиш ёки солиқ тўловларини оширмаган ҳолда, кўпроқ тушумга эга бўлиш демакдир.

Солиқни корхоналар кесимида режалаштиришдан қуйидаги мақсадлар кўзланади:

1. Солиқларни энг минимал даражада тўлашга ҳаракат қилиш (солиқ қонунчилиги доирасида);

2. Солиқ тўлашнинг оптимал ҳолатини танлаш. Масалан, оптималлаштирилган тизимда ёки аксинча, умумий тартибда солиқ тўлашни танлаш; солиқ имтиёзларидан фойдаланишдан воз кечиш (айрим ҳолларда бу корхона учун қулай бўлмаслиги мумкин); солиққа тортиш тизимининг қулайлигига қараб, тадбиркорлик билан шуғулланувчи жисмоний шахс сифатида рўйхатдан ўтиш ёки юридик шахс сифатида фаолият юритиш қулай бўлиши мумкин.

3. Солиқ тўловлари муддатларини ўз манфаатидан келиб чиқиб тақсимлаш. Бунда солиқлар қонуний белгиланган муддатларда тўланмай, жарима ва пенялар тўлаш корхона учун афзалроқ деб қаралиши мумкин.

Амалиётда солиқларни режалаштиришда қуйидаги уч йўлдан бирини танлаш муҳимдир:

– биринчиси, режалаштиришнинг классик тури, унинг моҳияти солиқларни ўз вақтида тўлиқ, тўғри тўлашни билдиради. Бунда бухгалтерия ва бошқа ҳисоботлар аниқ ва тўғри юритилади, қонунчиликка аниқ риоя қилинади;

– иккинчиси, солиқ тўловларини режалаштиришнинг оптималлаштирилган варианты. Бунда солиқ тўловчи камроқ солиқ тўлаш мақсадида амалдаги қонунчилик имтиёзларидан ва бошқа имкониятларидан фойдаланиб, ўзининг иқтисодий фаолиятини режалаштиради ва ташкил қилади. Бунда солиқ тўловчи амалдаги қонунчиликнинг барча ютуқ ва камчиликларидан, шу жумладан мураккаблик, номукамаллик ва қарама-қаршилик ҳолатларидан фойдаланади;

– учинчиси, солиқларни камайтиришнинг ноқонуний йўли. Иқтисодий молиявий вазият ёмонлашган шароитларда тадбиркорлар икки муқобил йўлдан бирини танлайдилар: солиқларни тўлашдан қочиш (даромадларни фаолиятларни, оборотларни яшириши) ёки банкротлик эълон қилиш. Кўп ҳолларда биринчи йўл танланади. Бунда таваккалчиликка йўл қўйилади. Корхона кўпроқ фойда кўриб қолиши мумкин, аммо, бу солиқ назорати бизнинг назаримизда, кучли шароитда салбий оқибатларга олиб келиши муқаррардир.

Корхоналарда солиқ менежментининг муҳим қисми солиқ назорати бўлиб, у – солиқ менежерининг (ёки раҳбари, ҳисобчиларининг) ишончли бухгалтерия, шу жумладан, солиқ ҳисобини юритиш, солиқлар ҳисобланишининг тўғрилиги устидан назорат қилиш, шунингдек, солиқ хатоларининг солиқ органлари назорати олтидан аниқлаш ва йўқотиш чораларига қаратилган бир тизимдаги ички тузилмавий фаолиятдир.

Солиқ кодексига мувофиқ, солиқ солиш объектлари ва солиқ солиш билан боғлиқ объектлар тўғрисидаги маълумотлар базаси солиқ тўловчи томонидан тақдим этилган молиявий ва солиқ ҳисоботларининг маълумотлари корхоналар томонидан тақдим этиладиган маълумотлар, шунингдек, давлат солиқ хизмати органлари бошқа манбалардан тўплаган, шу жумладан солиқ текширувлари вақтида тўплаган ахборотлар асосида шакллантирилади [11].

Ички назоратни юритиш асосини аввало, корхоналар манфаатларига риоя қилишни ташкил қилиши лозим. Назорат натижаларидан корхоналарнинг ўзидаги мансабдор шахслари, шунингдек, солиқ органлари, божхона органлари, монополияга қарши курашиш ташкилотлари тахлилий фаолияти учун фойдалана олишлари керак.

Номукамал ва нобарқарор солиқ тизими шароитида солиқ ҳисобини юритиш ва ички солиқ назоратини юритиш жуда мураккаб бўлади ва ўзига хос хусусиятларга эга бўлади, шу билан бир пайтда у корхоналар манфаатлари нуктаи назаридан жуда муҳимдир. Бундай шароитда солиқ тизимига киритилаётган ўзгаришларни ва улардан корхоналар фаолиятида келадиган натижаларни кузатишнинг технологик харитасини тузиш мақсадга мувофиқдир.

5. ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хуллас, корхонада тўғри ташкил этилган, солиқ назорати солиқ хатоларини салмоқли даражада камайтиради ва бу билан солиқ органлари томонидан амалга ошириладиган солиқ текширишлари пайтида қўйиладиган молиявий жарималар сони камаяди. Бунда моддий манфаатдорликдан ташқари ички солиқ назорати корхонанинг тадбиркорлик фаолияти учун барқарор асос, яхши муҳит яратади, солиқ тўлаш борасидаги қарорларнинг қабул қилинишида ишончлилиқ ва қатъиятлиқ беради, ташқи солиқ текширишларидан келадиган солиқ муаммоларидан халос қилади. Шу ўринда республикамиз Президенти томонидан солиқ тизими давлат корхоналарини трансформация қилишда фаол иштирок этиши, уларга таннархни пасайтириш ва молиявий барқарорлик бўйича йўл-йўриқ кўрсатиши кераклиги айтилганлигини таъкидлаш лозим [12].

Шундай қилиб, корхоналарда молиявий режалаштиришни ташкил этиш ва такомиллаштириш асосий йўналишларига қуйидагиларни киритилишини муҳим деб ҳисоблаймиз:

- йиллик молиявий режа асосида кварталлик режалаштиришни ташкил

қилиш;

- дебиторлик ва кредиторлик қарздорликлари ҳолати ва уни бажарилишини режалаштиришни ишлаб чиқиш;

- молиявий менежер ва унга бўйсунувчи ходимлар фаолиятини режавий ташкил этиш;

- ҳисоб ва молиявий режалаштиришни автоматлаштириш;

- молиявий режалаштиришни келажакда бўладиган ўзгаришлар, ички ва ташқи рискларни ҳисобга олиб тизимли ташкил этиш ва бошқалар.

Ушбуларнинг ҳар бир корхона томонидан молиявий режа тузишда эътиборга олиш истиқболда хўжалик фаолиятини оқилона бошқариш ва юқори самара кўриш имкониятини яратиш беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Prezident tadbirkorlar bilan ikkinchi uchrashuvda qanday takliflarni bildirdi? <https://www.gazeta.uz/oz/2022/08/23/meeting-with-businessmen/>

2. Кузина А.Ф., Добровольский А.Г. Системы и принципы финансового планирования и прогнозирования в управлении организацией// Альманах современной науки. – 2010. – №2. – С. 153-156.

3. Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. Молия: умумназарий масалалар. Ўқув қўлланма. – Т.: ТМИ, 2007. – 172 б.

4. Ахмедов Х. Хўжалик субъектларида молиявий режалаштиришни ташкил этишни такомиллаштириш йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: 2019. – 14 б.

5. Keown A. J., Martin J. D., Petty J. W. Foundations of Finance: The Logic and Practice of Financial Management Eight Edition //England: Pearson Education Limited. – 2014. – p. 549.

6. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 140 с.

7. Нечаев А.С. Проблема инвестиционного налогового кредита в России и возможный вариант ее решения // Проблемы современной экономики. 2004. № 4. с. 112.

8. Зайналов Ж.Р., Алиева С.С., Ахроров З.О. Молия: Корхоналар молияси. Дарслик. – Т.: Иқтисод-молия, 2018. - 122 б.

9. Ўзбекистон Республикаси ЎРҚ-404-сонли “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни (янги таҳрири). 2016 йил 13 апрелда қабул қилинган. <https://lex.uz/docs/2931253>

10. Зайналов Ж.Р., Алиева С.С., Ахроров З.О. Молия: Корхоналар молияси. Дарслик. – Т.: Иқтисод-молия, 2018. - 124 б.
11. Муртазаев, О. (2018). *История развития кооперативов в Узбекистане и их преобразование на современном этапе* (No. 918-2018-7642).
12. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2019 й., 02/19/СК/4256-сон; 11.03.2020 й., 03/20/607/0279-сон.
13. Халқимиз қачон рози бўлади? Солиқ кам бўлиб, даромади ошса - Шавкат Мирзиёев. <https://review.uz/oz/post/xalqimiz-qachon-rozi-boladi-soliq-kam-bolib-daromadi-oshsa-shavkat-mirziyoyev>